

них пунктів до комунальної власності об'єднаних територіальних громад», № 3510 від 24.11.2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57179

7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування з управління земельними ресурсами та посилення державного контролю за використанням і охороною земель: проект закону від 31 берез. 2016 року № 4355 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58610
8. Про затвердження методики формування спроможних територіальних громад // Постанова Кабінету Міністрів України від 8 квіт. 2015 р. № 214 // Офіц. вісн. України. — 2015. — № 33. — Ст. 963.

9. Про Положення про Державну екологічну інспекцію України: указ Президента України від 13 квіт. 2011 року № 454/2011 // Офіц. вісн. України. — 2011. — № 11. — 20 квіт. — Ст. 86.
10. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квіт. 2014 р. № 333-р. // Офіц. вісн. України. — 2014. — № 30. — Ст. 831.
11. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 24. — Ст. 170.
12. Слов'янська міська рада: Про впровадження реформи децентралізації — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.slavrada.gov.ua/?view=news&newsID=14222>

УДК 631.459

ФОРМУВАННЯ ЗБАЛАНСОВАНИХ СИСТЕМ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В КИЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Л.В. Остапчук
провідний інженер

ДП «Київський науково-дослідний та проектний інститут землеустрою»

Обґрунтовано необхідність формування збалансованих систем землекористування в Київській області в умовах інтенсифікації аграрного виробництва. Для вирішення проблеми деградації земель обґрунтовано основні напрями оптимізації землекористування на регіональному та місцевому рівнях.

Ключові слова: *деградація, опустелювання, збалансовані системи землекористування, оптимізація агроландшафту, контурно-меліоративна організація території.*

Сприятливі ґрунтово-кліматичні умови Київщини зумовлюють розвиток сільського господарства. Київщина — це один із найбільш розвинутих індустріально-аграрних регіонів України. Рівень інвестиційної привабливості аграрного сектора Київської області майже удвічі перевищує середній показник по Україні. Сільськогосподарська освоєність території області становить 59,5%, а розораність — 48,1%.

Надмірне антропогенне навантаження на агроєкосистеми призвело до неконтрольованого розвитку деградаційних процесів, насамперед ерозії, дефляції, заболочування, перезволоження, дегуміфікації, втрат поживних речовин та ін. Деградація земель характеризується поступовим нарощуванням темпів одночасно із сільськогосподарським розвитком регіону та держави. Найважливішими чинниками, які

спричинюють деградацію земель, є високий ступінь розораності території країни, неконтрольоване формування нових сільськогосподарських землекористувань, низький рівень фінансового забезпечення заходів з охорони земель (ґрунтів) та ін.

До негативних наслідків належить нехтування сільськогосподарськими товаровиробниками науково обґрунтованих сівозмін та поширення монокультур. За 2000–2016 рр. відбулися різкі зміни в структурі посівних площ основних сільськогосподарських культур: по-перше, збільшилися площі під технічними культурами з 9,5 до 18,4% (тут першість задають соя, соняшник, ріпак); по-друге, суттєво збільшилися площі під кормовими культурами — з 41,7 до 58,8%. Це перевищує науково обґрунтовані межі розміщення ґрунтовиснажувальних культур, що свідчить про хижацьке вико-

ристання ріллі та хибність державної політики в питаннях охорони земель.

Вирішенню проблеми раціонального землекористування, охорони ґрунтів від деградації та опустелювання на загальносвітовому рівні присвячена Конвенція ООН «Про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та/або опустелювання, особливо в Африці» (КБО), стороною якої стала Україна. Відповідно до цього, в Україні розроблено Концепцію боротьби з деградацією земель та опустелюванням, що була схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України за № 1024-р від 22 жовтня 2014 р. [3].

У Концепції визначено основні шляхи щодо розв'язання проблеми деградації земель та опустелювання. Відвернути наслідки деградації земель та запобігти їм у майбутньому надто складно на сучасному етапі. Це залежить від усвідомлення суб'єктами господарювання важливості дотримання принципів збалансованого землекористування. Вирішення цих аспектів проблеми деградації земель потребує наукового обґрунтування формування збалансованих систем землекористування та їх еколого-економічної оптимізації на регіональному та місцевому рівнях.

Обґрунтуванням збалансованих систем землекористування та їх формуванням займалися такі вчені, як В.О. Андрієнко, О.С. Будзак, Є.В. Бутенко, О.П. Канащ, О.Г. Тараріко, Т.В. Ільєнко, Т.Л. Кучма, І.Г. Колганова, А.О. Кошель, А.Г. Мартин, С.О. Осипчук, І.П. Шевченко, М.І. Шквир та ін. [1–2, 7]. Їхні праці представляють значну наукову цінність. Проте земельні ресурси прогресивно деградує, тому потрібно удосконалювати розробки з науково-методичних досліджень і подати рекомендації з цього питання.

Тому в цій статті обґрунтовано необхідність формування збалансованих систем землекористування в Київській області в умовах інтенсифікації аграрного виробництва й запропоновано основні напрями оптимізації землекористування на регіональному та місцевому рівнях.

Відповідно до принципів Ріо-92, для кожної галузі виробництва слід розробити науково обґрунтовану систему сталого розвитку, щоб у своїй єдності вони забезпечили перехід всієї держави на цей прогресивний принцип. Таку модель потрібно розробити і для землекористування, оскільки сучасне використання земельних ресурсів України ще й досі потерпає від надмірного антропогенного навантаження. Протягом 1992–2005 рр. С.О. Осипчук обґрунтував збалансовані (сталі) системи землекористування для природно-сільськогосподарських про-

вінцій України [5]. У їх основу було покладено провідний принцип природокористування, за якого критерій ефективності господарювання формулюється як «одержання максимальних матеріальних благ з мінімальними витратами та мінімальними порушеннями природного середовища».

На основі власних досліджень та аналізу літературних джерел ми розробили збалансовані (сталі) системи землекористування для природно-сільськогосподарських районів Київської області. В основу цих систем покладено принципи контурно-меліоративної організації території землекористування (КМОТ), яку було розроблено в Інституті землеробства УААН ще в 1986–2000 рр. і адаптовано до специфіки регіональних гідротермічних, геологічних і ґрунтових умов України в Інституті землеустрою УААН [4].

З метою впровадження КМОТ у виробничу діяльність С.О. Осипчук і О.П. Канащ провели природно-сільськогосподарське районування території України [6]. Відповідно до цього районування, Київська область знаходиться в межах двох природно-сільськогосподарських зон — Поліської та Лісостепової, які, в свою чергу, поділяються на природно-сільськогосподарські округи та райони.

У межах Київської області Поліська зона представлена Поліською Правобережною провінцією, з якої на території області знаходиться один природно-сільськогосподарський округ — Центральна-Поліський. Він складається з двох природно-сільськогосподарських районів: Чорнобильсько-Бородянського (01 ПСГР) і Вишгородського (02 ПСГР).

Лісостепова зона в межах області представлена Бузько-Середньо-Дніпровським та Придніпровським округами Лісостепової Правобережної провінції та Середньо-Дніпровсько-Сеймським округом Лісостепової Лівобережної провінції. У Лісостеповій Лівобережній провінції виділяється Бориспільський (03 ПСГР), Переяслав-Хмельницький (04 ПСГР) та Яготинський (05 ПСГР) природно-сільськогосподарські райони.

У Лісостеповій Правобережній провінції виділяється Фастівський (06 ПСГР), Сквирський (07 ПСГР), Білоцерківсько-Миронівський (08 ПСГР), Тетієво-Богуславський (09 ПСГР) і Трипільсько-Букринський (10 ПСГР) природно-сільськогосподарські райони.

Для всіх природно-сільськогосподарських районів Київської області розроблено еколого-господарську характеристику. Вона включає ступінь розораності земель і лісистості території, наявність площ під кормовими культурами та багаторічними травами, стан земель

сільськогосподарського призначення залежно від видів і міри прояву деградаційних процесів, відомості про втрати гумусу і поживних речовин та ін. Також подано пропозиції щодо еколого-економічної оптимізації агроландшафту з метою формування збалансованих систем землекористування.

Практично в усіх природно-сільськогосподарських районах області необхідно вдосконалювати системи землекористування для усунення процесів деградації. На нашу думку, ці заходи повинні бути комплексними (їх поєднання має змінюватися залежно від співвідношень чинників деградації з урахуванням природних і соціально-економічних умов) і реалізовуватися в системі землеустрою на різних територіальних рівнях.

Потрібно освоїти принципово нові підходи до землеустрою територій, наситити їх екологостабілізуючими компонентами (заліснити, насадити захисні лісосмуги, суворо дотримуватися існуючих нормативів щодо збереження водоохоронних зон, створити заповідники й заказники, коридори «екологічної безпеки» тощо) та природними кормовими угіддями. Система заходів з охорони ґрунтів, що піддаються деградаційним процесам, має вибудовуватися з урахуванням раціонального використання агроландшафтів, диференційовано для орних, природних кормових угідь, багаторічних плодowych насаджень і обов'язково включати комплекс, залежно від необхідності, організаційно-господарських, агротехнічних, агролісомеліоративних, гідротехнічних та інших заходів.

Зараз землекористування Київської області в цілому слід оптимізувати за такими основними напрямками.

1. Скоротити площі орних угідь до 60% від площі земель у Лісостеповій природно-сільськогосподарській зоні і до 50% у природно-сільськогосподарській зоні Полісся, насамперед вивівши з ріллі на консервацію і трансформували в сіножатно-пасовищні угіддя та ліси деградовані та малопродуктивні землі. Важливим є соціально-правовий аспект консервації, оскільки розв'язання його досить проблематичне. Це пояснюється тим, що після видачі державних актів на право володіння землею остання перейшла в приватну власність. Проте в будь-якому разі для збереження ґрунтів від дедалі зростаючої деградації, а місцями й деструкції, потрібно розробити на регіональному рівні концепцію консервації деградованих і малопродуктивних земель, переконливо обґрунтувавши її еколого-економічну доцільність. Крім того, вона має ґрунтуватися на глибокій аргументації економічної доцільності для господаря землі та екологічної — для природи.

Слід нагадати, що ще понад 100 років тому було відомо (Рассел, Шоу та ін.), що якщо система землекористування призводить до деградації ґрунтів, то її слід замінити на більш природоощадливу, якою в світі нині вважається система інтегративного землекористування.

2. Збільшити площі під захисними лісосмугами на розораних територіях у лісостепових районах до 2,0–2,5, у поліських — до 0,5–1% (до площі ріллі). Оптимальна відстань між полезахисними лісосмугами, розміщеними перпендикулярно до пануючих вітрів, 200–300 м, ширина лісосмуг — 10–15 м (3–4 ряди) при ажурній конструкції. Необхідно створити нові й поліпшити стан існуючих захисних лісосмуг і вздовж гідрографічної мережі, навколо забудованих територій, водозаборів, уздовж доріг тощо.

3. Збільшити площі пасовищ і сіножатей, як мінімум, до 35–40% від площі сільськогосподарських угідь і відновити трав'яний покрив за рахунок докорінного поліпшення, введення пасовищезмін, зниження пасовищних навантажень і проведення необхідних культурно-технічних заходів.

4. Залужити посухостійкими багаторічними травосумішками покинуті перелоги.

5. Створити резервати (зони спокою), які займали б до 10% від загальної площі пасовищних ділянок.

6. Упровадити ландшафтно-адаптивні системи землеробства, у тому числі доцільно вжити протиерозійних заходів постійної дії на принципах контурно-меліоративної організації території, зокрема лісо- і лукомеліоративні, виконувати їх за підтримки держави в межах водозбірних басейнів малих річок, а агротехнічних заходів — за рахунок суб'єктів господарювання і землекористувачів.

7. Розвивати мережу особливо охоронних територій.

Процес удосконалення системи землеволодіння і землекористування у Київській області на місцевому рівні включає послідовне вирішення такого комплексу соціально-економічних та екологічних завдань:

- уточнити міжгалузевий розподіл земель, розміщення великих масивів сільськогосподарських угідь з урахуванням освоєння нових і трансформації деградованих і малопродуктивних земель;

- обґрунтувати доцільну систему землеволодіння і землекористування за формами власності та господарювання;

- на підставі показників агроекологічного потенціалу земель визначити склад та співвідношення галузей рослинництва і тваринництва, розрахувати можливий обсяг виробництва

сільськогосподарської продукції, встановити економічно виправдані (оптимальні) розміри землеволодінь і землекористувань;

- під час розроблення пропозицій по створенню нових землеволодінь і землекористувань забезпечити відповідність площ і якості земель цілям та обсягам виробництва, екологічну безпеку виробничої діяльності, враховуючи вимоги щодо задоволення соціальних потреб населення;

- землеволодіння та землекористування селянських (фермерських) господарств розміщувати, по можливості, компактно в місцях з розвинутою інфраструктурою та різноманітним ландшафтом, щоб створити кращі умови для ведення виробництва, використання капітальних вкладень і зниження витрат, виробничої кооперації та побутового обслуговування. Колективним садівництвом, городництвом і тваринництвом краще займатися на землях, де є дороги з твердим покриттям, які знаходяться в безпосередній близькості від місця проживання громадян;

- за умовами будівництва, водопостачання, доступності транспорту, ведення присадибного господарства визначити місце розташування садиб підприємств і господарств, основні елементи виробничої, соціальної та природоохоронної інфраструктури. Взаємне розміщення землеволодінь, землекористувань і садиб господарств за необхідності коригувати. Межі землеволодінь і землекористувань узгоджувати з межами агроекологічних виділів території, урочищами, елементами організації території (дорогами, каналами, лісосмугами та ін.);

- усувати недоліки землеволодінь і землекористувань — найважливіше завдання вдосконалення територіальної організації виробництва в районах. Ліквідувати нераціональність у структурі земельних угідь, враховуючи агроекологічні якості земель, їхній міжгалузевий перерозподіл, зміну спеціалізації виробництва та розміри господарств;

- далекоземелля, черезсмулля, укріплення, вклинювання долати шляхом укрупнення або розукрупнення підприємств і господарств, спрямлення їхніх зовнішніх меж. Екологічно небезпечне розміщення землеволодінь і землекористувань усувати, узгоджуючи їхні межі та основні виробничі об'єкти з виділами агроекологічного мікрорайонування;

- малопродуктивні сільськогосподарські угіддя передавати для ведення лісового та водного господарств, будівництва промислових підприємств. Навпаки, високопродуктивні землі залучати до сільськогосподарського обігу. Практикувати обмін земельними ділянками

між підприємствами та господарствами однієї галузі, оренду земель;

- організовуючи землеволодіння та землекористування, спиратися на сформовану систему розміщення населених пунктів і виробничих центрів. Високоєфективне використання землі можливе тільки за умови раціонального розміщення сільського населення. Залежно від існуючої організаційно-територіальної структури районів розміщувати об'єкти з перероблення сільськогосподарської продукції, виробничого та збутового обслуговування підприємств і господарств, інших об'єктів виробничої й соціальної інфраструктури, що мають міжгосподарське значення;

- розроблювати природоохоронні та екологічні вимоги, режими, обмеження у використанні земельних та інших природних ресурсів.

ВИСНОВКИ

Запропоновані основні напрями оптимізації землекористування в Київській області на регіональному та місцевому рівнях, упровадження яких дасть можливість сформуванню збалансованих систем землекористування та призупинити процеси деградації земель і ґрунтів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Будзак О.С. Деградація та заходи ревіталізації земель України / О.С. Будзак // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. — 2014. — № 1–2. — С. 57–64.
2. Бутенко Є.В. Прояви деградаційних процесів на землях України: причини і наслідки / Є.В. Бутенко, Р.А. Харитоненко // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. — 2014. — № 1–2. — С. 85–91.
3. Концепція боротьби з деградацією земель та опустелюванням / Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 р. № 1024-р. // Офіційний вісник України. — 2014. — № 86. — Ст. 35.
4. Осипчук С.О. Підсумки освоєння контурно-меліоративного землеробства / С.О. Осипчук // Вісник Дніпропетровського державного аграрн. ун-ту. — 2000. — № 1–2. — С. 72–74.
5. Осипчук С.О. Еколого-економічна модель сталого розвитку землекористування України на середньострокову перспективу / С.О. Осипчук // Землеустрій і кадастр. — 2005. — № 1. — С. 45–61.
6. Осипчук С.О. Природно-сільськогосподарське районування України / С.О. Осипчук. — К.: Урожай, 2008. — 196 с.
7. Тараріко О.Г. Формування сталих систем землекористування та охорони ґрунтів: актуальність та проблеми у сучасних умовах / О.Г. Тараріко, Т.В. Ільєнко, Т.Л. Кучма // Укр. географ. журн. — 2016. — № 3. — С. 56–60.